

SONKOLY GÁBOR

A kulturális örökség fogalmának értelmezési és alkalmazási szintjei

Az örökség-fogalom konjunktúrája

A kulturális örökség fogalma a politikai és a tudományos diskurzusokban egyaránt látványosan elterjedt az elmúlt három évtizedben. Nyugat-Európa országaiban – főleg Franciaországban és Nagy-Britanniában – e fogalom mentén, mely igen gyorsan a kultúrpolitika kulcsfogalmává vált, már a nyolcvanas évek elején tudományos viták szerveződtek. Magyarországon a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának 1998-as megszervezésével jut a kulturális örökség fogalma hasonló szerephez a politikai diskurzusokban¹. Ugyanakkor annak ellenére, hogy a nemzeti örökség törvényi meghatározását célzó egyre intenzívebb kodifikációs folyamat jelentős hatással van számos tudományterületre (művészettörténet, műemlékvédelem, régészet, néprajz, történelem, stb.), a magyar tudományos élet viszonylag lassan reagál a politika felől érkező kihívásra. Az örökség fogalmáról, valamint a hasonló értelmű kifejezésekhez (műemlék, történeti emlék, emlékhely, stb.) való viszonyáról csak 2000 első felében szervezték az első konferenciákat², ám – a jövő évi konferencia-terveket látva – várható, hogy az örökség fogalma a magyar tudományos diskurzusban is hasonló szerepet fog játszani, mint a franciában vagy az angolban. Ezért fontos, hogy megismerjük e fogalom (siker)történetét.

A kulturális örökség fogalma fokozatosan alakult ki.³ A témával foglalkozó szakirodalom eltérő időpontokhoz köti e fogalom genesisét.⁴ Alois Riegl, az Osztrák-Magyar Monarchia normaadó műemléki szakembere szerint az antikvitás és a középkor csak „intencionális” műemléket tartott számon, és csak a reneszánszsal született meg a „történeti” műemlék.⁵ A nemzeti örökség (*patrimoine national*) kifejezést Édouard Pommier alkotta meg 1790 őszén, amikor ugyanis új kategóriát kellett találni a klérustól lefoglalt „könyveknek, kéziratoknak, medáloknak, gépeknek, festményeknek, metszeteknek és egyéb ilyen jellegű tárgyaknak”⁶. Az örökség nemzeti méretű értelmezését tehát a francia forradalom szüli meg, de még a nemzetépítésben gyakran példának tekintett Franciaországban is csak az 1860-as években indul meg a történeti emlékek szisztematikus felmérése és osztályozása.

A 20. század hatvanas éveig a történeti műemlék a meghatározó: az örökség gyűjtése és osztályozása számára a régiség, a kor a döntő szempont. Az örökség értelmének kitágulása a hatvanas évek végén figyelhető meg a nemzeti és európai törvénykezésben, ekkor jelenik meg először az építészeti örökség fogalma, majd a hetvenes évek végére jutunk el a kulturális örökséghez, mely a kollektív emlékezet fogalmával párosul. Franciaország esetében például az 1979-es levéltári törvény említi első alkalommal az örökség fogalmát, az Európa Tanács pedig az 1985-ös granadai kongresszusán határozza meg először e fogalmat. Az Európa Tanács határozatai között egyébként 1949-ben találkozunk először a fogalommal, ekkor ugyanis az intézmény egyik alapvető céljaként nevezik meg a „közös (európai) örökség” ápolását. 1994-ben az Európai Helyi és Regionális Tevékenységek Kongresszusa lefekteti a helyi és regionális kulturális örökség meghatározásának és védelmének alapelveit.

Az örökség meghatározásának és szabályozásának e néhány példája is jól mutatja, hogy a kulturális örökséget, mint normát olyan *strange bedfellow*-k teszik magukévá, mint a regionális tanácsok, a nemzetállam hivatalai, illetve olyan kontinentális szervezet, mint az Európa Tanács. Ha ehhez hozzáadjuk az UNESCO által irányított Világörökség Központját (*Centre du patrimoine mondial*), akkor teljessé válik a kép: a kulturális örökség a legkisebb falusi közösségektől az emberiség egészéig szervező elvvé vált, mely alkalmasnak tűnik arra, hogy reprezentálja e közösségek identitástudatát.

Az örökség kezelése és feldolgozása a közösség nagyságától és szervezethez fűződően függetlenül ugyanazt az elvet követi. A kulturális örökség a kö-

zösség számára fontos jelentéssel bíró tárgyak vagy tárgyakkal kifejezett immateriális dolgok készlete. Ezeket a tárgyakat a megfelelő intézmény összegyűjti, leltározza, megvizsgálja, közszemlére teszi, megőrzi, restaurálja, ha szükséges, megfejtí és megérti a rejtett kódokat és levonja a következtetéseket. E folyamat során az eredeti tartalom valami újjal, a birtokbavérvő értelmezésével gazdagodik. Így az örökség összekapcsolódik az emlékezettel, mindkettő az identitás része, amit meg kell keresni, elő kell ásni, meg kell őrizni, vagy újra fel kell fedezni. Ebben az értelemben az örökség valójában nemcsak arra szolgál, hogy feltérképezze a bírt javakat, hanem arra is, hogy körülírja, meghatározza az örökhagyó/örökös önazonosságát, sokszor anélkül, hogy az ennek tudatában lenne.

Örökség és emlékezet

Az örökség tehát az emlékezettel együtt értelmezendő. A két fogalomban többek között az a közös, hogy mindkettő egyre inkább behatol egy harmadik fogalom, a történelem értelmezési mezőjébe. Ez az átrendeződés fontos indikátora a régi/új közösségi identitások kialakulásának, illetve magyarázattal szolgál a kulturális örökség fogalmának fenn említett népszerűségére.

A második világháború, a holocaust és a kommunizmus rémtetteinek rekonstruálásához elengedhetetlen a szemtanúk tanúságtétele, ami az emlékezés parancsát rója a túlélőkre. A tanúságtétel, az egyéni emlékezet megnyilvánulása egyre gyakrabban cenzúrázatlanul, azaz a szakvélemény nélkül válik közkinccsé. Erre példa a washingtoni Holocaust Múzeum, amely az Egyesült Államok egyik legnépszerűbb múzeumává vált. Itt a látogatók milliói hallhatják a túlélők tanúságtételét. Az egyéni emlékezet ilyen megnyilvánulása egyre nagyobb jelentőségre tesz szert, a szakember, a történész értelmezésével szemben, vagy amellet. A tanúságtétel (*testimony, témoignage*), az egyéni emlékezet tehát korábban nem látott autonómiára és érdeklődésre tett szert, szervesen beépült a történelembe.

Az egyéni és a különböző méretű és szervezetszerű közösségekhez kapcsolódó emlékezet és tanúságtétel a megemlékezés folyamatát is módosította. A megemlékezés eredendően vallási jellegű volt, aztán a nemzetállamépítés során laikusná, nemzetivé vált, melynek során az állam egyedül kívánta megállapítani és biztosítani a nemzeti emléke-

zetet. Ebben játszott döntő szerepet a nemzeti történelem. Napjainkban Nyugat-Európában a megemlékezés egyre inkább az örökség köré szerveződik, ami a megemlékezések formáinak megsokszorozódásával és bizonyos értelemben elnemzetietlenedésével jár együtt. A nemzeti történelemként megszületett diszciplína pedig egyre kevésbé vonzó egy kulturális örökség alapon emlékező közösség számára. Adott esetben maga a nemzet is örökséggé válik. Pierre Nora szavaival: „Mintha Franciaország nem egy történelem lenne, amely megoszt minket, hanem kultúrává válna, amely összehoz bennünket”⁷.

Természetesen nem szabad elfelejteni, hogy a turizmus révén az egyik legdinamikusabb gazdasági ágazat hasznosítja a kulturális örökséget. Gazdasági érdekévé vált, hogy minél több látványosság, emlékezetre méltó hely kerüljön be egy adott ország turisztikai kínálatába. Az örökség meghatározását ma már erre szakosodott vállalatok végzik a helyi önkormányzatokkal közösen. A történésznek és a többi társadalomtudósoknak, bölcsésznek itt a hiteles dokumentáció elkészítésében jut szerep, melyben nem feltétlenül kell megjelennie a nemzeti jellegnek. Ahhoz a váltáshoz hasonlóan tehát, amikor a történetírás a dinasztiai és a keresztény monarchiák történetéről áttért a nép és a nemzet történetéhez, most a kollektív emlékezet e formájának egy újabb tágulását figyelhetjük meg: a helyi örökség története is idekerül⁸.

A kulturális örökség szintjei

A kulturális örökség-fogalom elterjedésének kulcsa, hogy általa bármely közösség számára lehetővé válik egyéni emlékezetéből fakadó, épp aktuális identitásának intézményesítése. Nem véletlen tehát, hogy a kulturális örökség kifejezés egyaránt megtalálható a helyi-regionális, a nemzeti, a kontinentális és a legszélesebb körű nemzetközi szinten is. E közösségek szerveződési formái azonban igen eltérnek egymástól, így nem meglepő, hogy az örökség-fogalom alkalmazása és értelmezése más és más. A fogalom univerzális jelenléte azonban nem feltétlenül jelenti azt, hogy a társadalmi szereplők ugyanazt értik örökség alatt a különböző szinteken. Az örökség körül kialakuló diskurzusok egyesítik magukban az adott szint belső hagyományát és a szintek közötti elengedhetetlen párbeszéd feszültségét. A továbbiakban ezeket a belső hagyományokat szeretném felvillantani néhány példán keresztül, illetve utalni a szintek közötti értelmezési különbségek okaira.

A nemzeti kulturális örökség egyik klasszikus példája: Franciaország

A nemzet szintjén a kulturális örökség természetesen nemzeti kulturális örökséggé válik. Ez a kodifikált örökség eredeti szintje. Mivel a francia forradalom során fogalmazzák meg először a nemzeti kulturális örökség fogalmát, joggal vizsgálhatjuk a nemzeti szintet a francia példán keresztül.⁹ Annak ellenére, hogy az örökséghez kapcsolódó törvényhozói tevékenység 1790 óta jelen van a francia gyakorlatban, a *patrimoine* kifejezés első alkalommal az 1979. január 3-i levéltári törvényben jelenik meg, igaz ettől a pillanattól kezdve a törvényhozás szinte minden területén megtaláljuk, legyen az a gazdaság, a tudományszervezés vagy a környezetvédelem. A 19. századi műemléki jelentések¹⁰ éppúgy nem tartalmazzák e fogalmat, mint a gyakran idézett 1913-as műemléki törvény, vagy az 1930-as, a természeti, illetve művészi, történelmi, tudományos, színhagyomány szerinti vagy tájvédelmi szempontból jelentős (emlék)helyek védelméről szóló törvény.

A fogalom megjelenése a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján feltételezhetően a nemzeti önidentifikáció gyakorlatának módosulására utal. E gyakorlat kodifikációs technikái természetesen már korábban is jelen voltak, hiszen a francia alkotmány mindig meghatározta azoknak a dolgoknak a körét, mely minden francia közös örökségét képezi. Ide tartoznak az emberi és polgári jogok 1789-es nyilatkozata, ennek kiegészítései az 1946-os alkotmányban, a köztársaság, a nemzeti címer, a himnusz, a nemzeti valuta, a francia nyelv, a népet illető nemzeti szuverenitás, a demokrácia elvei, a (zállam) terület a maga integritásában, az állam a legfőbb adminisztratív szervekkel és a honvédelem, az állami cégek, az igazságszolgáltatás függetlensége, a köztársaság területi egységei (község, megye, tengerentúl). Ez a felsorolás már 1968-ban is megvolt, és azóta sem kérdőjelezték meg. Ez a nemzeti minimum. Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy itt nem a kulturális örökséghez kapcsolódó logikáról van szó, mivel nem az egyén vagy a helyi közösség választja ki azokat az elemeket, melyekkel azonosulni kíván, hanem egy mindenki által elfogadott, így kötelezően tiszteletben tartott „intézményesített örökségről”¹¹, mely a francia történelem korszakai alatt folyamatosan bővült. Leegyszerűsítve: a területi integritás, a hivatalos francia nyelv, valamint az állam bürokratikus és honvédő szerepe az abszolutista francia állam hagyatéka; a forradalom korából származik az emberi és

polgári jogok nyilatkozata, a köztársaság a maga szimbólumaival és a megye-rendszer; a nemzeti szuverenitás, a demokrácia, az igazságszolgáltatás függetlensége a 19. század második felében válik az intézményes örökség részévé, mely közvetlenül a második világháború után egészül ki az állami vállalatokkal. Ebben az esetben tehát egy jellegzetesen historikus örökség-fogalommal van dolgunk, melyre úgy rakódnak az újabb rétegek, mint az évyűrűk a fára.

Az intézményes örökség másik jellegzetessége, hogy a nemzeti egységet hivatott alátámasztani. Eleinte hasonló szerepet szántak a kulturális örökségnek is, ám ez már születése pillanatában a francia nemzet megosztottságát képviselte. A forradalom által lefoglalt egyházi javak jelentették ugyanis a nemzeti örökség első körét 1790-ben, mely a rákövetkező években kiegészült a lefoglalt királyi javakkal. E lefoglalás jogossága és a javak klasszifikációja, értelmezése nyilvánvalóan megosztotta a döntéshozókat. Nem véletlen, hogy a műemlékek osztályozása és a nyilvánosság felé való megnyitásuk csak az 1860-as évektől válik általánossá. Csaknem egy évszázadra volt tehát szükség ahhoz, hogy az alattvalók nemzetéből kialakuljon az állampolgárok nemzete. Azoké az állampolgároké, akik birtokba veszik a nemzeti örökséget. Újabb évszázadnak kellett eltelnie ahhoz, hogy ez a birtokbavétel tömegessé váljon. Csak az elmúlt évtizedekben vált a műemlékek, múzeumok és emlékhelyek látogatottsága olyan tömegessé, hogy limitálni kelljen a hozzáférhetőséget az állagmegóvás érdekében. Ez a tömeges érdeklődés több évtizede tart, így valószínűleg többről van szó, mint pusztán divatról. A kulturális emlékhelyek tömeges látogatása a nemzeti öntudatban bekövetkező változás indikátora.

A 20. század közepéig két nemzettudat-felfogás létezett Nyugat-Európában. Az első egy nemzeti „szellem” meglétét feltételezte, mely a nemzeti közösség minden tagját áthatotta és – a hagyományos intézményeken, a földön és az éghajlaton keresztül – megszabta gondolkodásukat. A nemzeti identitást determináló intézmények meghatározása a Nyugat minden országában éles vitákat váltott ki és megosztotta a normaadó elitet, sőt nem egy alkalommal az egész nemzetet. Franciaországban a monarchisták és a republikánusok, illetve a katolikusok és a világiak csaptak össze, s adott esetben ezek a táborok is további altáborokra oszlottak. A második felfogás egyfajta öröklődő nemzeti „karakterrel” számolt, melynek jól körülhatárolható fizikai és viselkedési jegyei vannak. A nemzeti identitás e két felfogása

közötti ellentét már a 18. századi Franciaországban is megfigyelhető, majd felerősödik a forradalom alatt, s végül a Vichy-kormányzat idején hág a tetőfokára, amikor polgárháború formájában osztja meg a francia nemzetet.

A kulturális örökség ugyanakkor mindkét tábor szempontjából másodlagos maradt a nemzeti „szellemet” megtettesítő hagyományos intézményekhez, illetve a nemzeti „karaktert” lenyomatának tekintett fajhoz képest. Az előbbi képviselői a szellemi fensőbbiség megnyilvánulását, az utóbbié a többi nép alacsonyabb rendű voltának kifejezését látták benne. Ismert okok miatt a második világháború alatt, illetve az azt követő évtizedekben mindkét nemzeti identitás-felfogás hitelét veszítette mind a politikai mind a tudományos diskurzusokban. A nemzet azonosságát nem a közös „szellem” vagy „karakter” jelenti, hanem a megélt múlt és a közös jövő. A megélt múlt nem a közös „szellem” vagy „karakter” diktátuma alapján jelenik meg, hanem az egyén vagy a kisebb közösség választása során. Itt ragadható meg a kulturális örökség fogalmának sikere a nemzeti szinten. A kulturális örökség meghatározásának elve ugyanis nem a kifelé hirdetett azonosság, hanem a felvállalt belső különbözőség. Ezen az elven képes a nemzeti örökség betagozódni a helyi szinttől az egyetemesig vezető örökség-hierarchiába.

A francia példa tehát azt támasztja alá, hogy a kulturális örökség fogalma akkor jelenik meg a nemzeti politikai-tudományos diskurzusban, amikor a nemzetet korábban összefogni hivatott elvek hitelüket veszítik. A kulturális örökség meghatározása ebben a kontextusban egy olyan társadalmi gyakorlatot feltételez, melynek a nemzet minden tagja részese, hiszen az az egyéni emlékezés közösségi szintre való emelésén alapul.¹² Ebben a szellemenben a nemzeti kulturális örökség jóval szélesebb területet fog át, mint korábban, és gyakran meglepő részletekkel gazdagodik.

Ettől a modelltől jelentősen eltér az a diagnózis, amit Niedermüller Péter kínál a posztoszocialista nemzeti örökség megkonstruálásáról.¹³ A nemzeti kultúra posztoszocialista újjáértelmezése során – véleménye szerint – fontos szerepet játszanak a „kulturális eredetmítoszok”, azaz a nép kultúrájának feltárása és azonosítása a nemzeti kulturális örökséggel szemben. „Ebben a felfogásban a nemzeti kultúra mint kulturális örökség – és nem mint társadalmi praxis – jelenik meg, amely [...] alapján definiálni és reprezentálni lehet a nemzeti identitást”¹⁴. Ez a kulturális örökség épp ellentétes azzal, amit a francia példánál láttunk, hiszen „az „azonos” kultúra, az „azonos”

kulturális eredet szükségszerűen azonos politikai célokat, és a társadalmi rendnek azonos elképzeléseit teremti meg”¹⁵.

A nyugat-európai és kelet-közép-európai kulturális örökség-felfogás összehasonlítása nem célja e tanulmánynak, mégis szükségesnek tartottam felhívni a figyelmet arra a különbségre, ami egy adott fogalomnak eltérő kontextusokban való használatából adódik. A kelet- és közép-európai országok – Magyarországhoz hasonlóan – kodifikálni kényszerülnek a kulturális örökséget, ha meg akarnak felelni az Európai Közösség jogi, tudományos, politikai, stb. elvárásainak. Ez ugyanakkor nem feltétlenül jelent egyet a nyugat-európai gyakorlat átvételével. Sőt, ha elfogadjuk Niedermüller tézisét, ez azzal akár épp ellentétes is lehet. Ez az ellentmondás a tudományos szóhasználatban is tettenérhető. A francia tudományos diskurzusban a kulturális örökség fogalma magában foglalja azt a gyakorlatot, mely a más-ság, a belső különbözőség elismerését emeli nemzeti vagy még magasabb szintre. Az imént idézett tanulmány ugyanakkor a kulturális örökséget a társadalmi praxissal ellentétes merev kategóriának tekinti. Kérdés, hogy mennyire sikerül majd harmonizálni az ennyire eltérő nemzeti – politikai és tudományos – diskurzusokat, és konszenzusra jutni egy olyan nemzetek fölötti kulturális örökség meghatározásában és annak alkalmazásában, mint például az európai kulturális örökség.

A nemzetek fölötti örökség megkonstruálása: Európa

Mint említettem, már az Európai Közösség intézményesülésének hajnalán, az Európa Tanács 1949-es alapító okiratában megjelenik az örökség kifejezés. Az okirat szerint az Európa Tanács azért jött létre, hogy a „tagok közötti nagyobb egység előremozdításával a tagok közös örökségét képező eszméket és elveket védje, illetve megvalósítsa és biztosítsa a tagok gazdasági és társadalmi fejlődését”¹⁶. Az örökség megőrzésének érdemi munkája azonban csak az 1960-as évektől kezdődött meg az építészeti örökség védelmével, amit az 1980-as évektől kezdve egészítettek ki más, a kulturális örökség kategóriájába sorolt tárgyak, emlékhelyek védelmével.

Az európai kulturális örökség intézményi hátterét az 1969 óta létező Kulturális Örökségért Felelős Miniszterek Európai Konferenciája¹⁷ és az 1990-ben létrehozott Kulturális Örökség Bizottság jelenti. Ez utóbbi a következő három kormányközi munkaprogramot működteti: „Örökség és

Társadalom”, „Együttműködési és Tanácskozái Gyakorlat”, valamint „Európai Régészeti Terv”. E három program lényegében felöleli a kulturális örökség fogalmának alkalmazásával együttjáró összes problémát.

Az „Örökség és Társadalom” program arra hivatott, hogy elterjessze az európai polgárok, és mindenekelőtt a fiatalok között a kulturális örökségnek a különbözőség elfogadásán és a kisebbségek szabad megnyilvánulási lehetőségén alapuló európai koncepcióját. A cél a kulturális identitás megragadása az örökség megőrzésének politikai és filozófiai vitáinak elemzésén keresztül. Ennek eredményességét egyelőre nehéz megítélni. Egyrészt a program még csak néhány éve kezdődött el, másrészt kérdéses, hogy e nyilvánvalóan a nemzeti elvekkel és az előző részben tárgyalt uniformizált örökségfelfogással szemben megfogalmazott szándék mennyire tud érvényesülni a nemzeti tanrendekben, és hogy e két felfogás együttes megjelenése milyen hatással van a fiatal európaiakra.

Az „Örökség és Társadalom” programban megfogalmazott elvek gyakorlati megvalósítását részben az „Együttműködési és Tanácskozái Gyakorlat” című programban dolgozták ki. Ez a program, az örökségnek az 1990-es évek elejéig való értelmezése szerint, eleinte a történeti városmagok megőrzésére és a területfejlesztésre koncentrált. Ez két olyan terület, mely hagyományosan a helyi, a regionális és a nemzeti hatóságok együttműködését kívánja meg. Az Európa Tanács pedig épp ezek között kíván közvetíteni, saját gyakorlata alapján egységesítve a tárgyi örökség megőrzését célzó döntéshozói mechanizmust. Előbb a tagállamokban (1987), majd a csatlakozni kívánó országokban is (1993). Az európai döntéshozók számára tehát megfelelő csatornának tűnik a kulturális örökség ahhoz, hogy a hatósági gyakorlat minden szintjén megjelenjenek az európai normák. A különbözőség és a kisebbségi jogérvényesítés mellett új normaként fogalmazódik meg a döntéshozói multidiszciplinaritás és a fenntartható fejlődés elve.

A fiatalok az Európai Örökség Osztályok keretében ismerkedhetnek meg az új normával, a nemzetek feletti európai hagyománnyal. Az idősebb generációk számára is elérhetőek az Európai Kulturális Örökség napok rendezvényei, melyeket 1991 óta egyre több európai ország ugyanazon a szeptemberi hétvégén szervez meg. Ezen a rendezvényen hétköznapi általában egyáltalán nem, vagy csak belépővel látogatható intézményeket nyitnak meg a nagyközönség előtt. A program sikerét mutatja, hogy 1995-ben már 34 ország 26000 helyszíne mintegy 13 millió látogatót fogadott.

Az európai örökség megfogalmazásakor olyan társadalomszervező formák múltját elevénítik fel, melyek a kontinentális-adminisztratív hagyományú nemzetállammal szemben eltérő logikát követnek. Az „Örökség és Társadalom” programon belül prioritást élvez a migráció kérdése. Egyrészt megjelenik az az igény, hogy a népek vándorlását, és a vándorló – ha úgy tesszük: nemzeti történelmet nélkülöző – népeket beillesszék az európai örökségbe. Így jelenik meg a kelták, a vikingek vagy a cigányok útja az európai örökség szerves részeként. Másrészt a nem egyetlen nemzethez kötődő stílusok (barokk), vallásos intézmények (szerzetes rendek, zarándok útvonalak és zarándokhelyek) és technikák (selyem- és textilfeldolgozás) jelentik a szupranacionális kulturális örökség alapját. Csábító lehetőség a kereskedő városok, kikötők nemzetközi jellegének kiaknázása is (Hansa városok), hiszen ezeket a társadalmi szerveződések mind a modern állam, mind a modern történetírás nehezen illesztette bele saját nemzeti testébe, illetve annak reprezentációjába.

Az „Európai Régészeti Terv” programjai („A bronzkor, Európa első aranykora” kampány és az „Ősi Előadók Európai Hálózata”) a közös európai kulturális gyökereket a pre-nacionális múltba helyezik, kifejezésre juttatva, hogy a közös európai örökség a nemzeti hagyományoknál jóval régebbi. Ezzel az európai döntéshozók is felvállalják azt a logikát, mely a nemzetek igényeinek jogosságát a minél távolabbi eredettel igazolja.

Az európai örökség fogalma tartalmát tekintve hasonlóképp bővült, mint a nemzeti kulturális örökség. Az 1960-as években csak az épített környezet, s mindenekelőtt Velence városa jelentette a védelemre szoruló örökséget. A hetvenes évektől kezdve indult meg a fogalom erőteljes tágulása előbb a filmművészettel (1970), majd a környezettel (1972- a szuperszonikus gépek korlátozása; 1984 – légszennyezés, savas esők), a vallásos emlékhelyekkel (1984 – zarándokhelyek, 1987 – zsidók Európája, 1991 – az Izlám Európában), a történeti megemlékezésekkel (1980) és a tájjal (1988 – a romániai falurombolás elítélése, 1998 – „európai táj”).

A fogalom bővülése óhatatlanul együtt járt a kérdésben érintett társadalmi szereplők körének tágulásával. Ezért vált szükségessé, hogy az európai intézmények, főleg a miniszteri bizottságok vizsgálják a kulturális örökség társadalmi hatásait (1975-től), javasolják a regionális hatóságok bevonását az örökségek klasszifikációjába és védelmébe (1979), a kulturális örökség kérdését beillesszék a regionális tervezésbe (1984), és vizsgálják a turizmus és a kulturális

örökség részének tekintett helyszínek kapcsolatát (1990, 1996, 1998). Mivel a kulturális örökség részei az igen dinamikusan fejlődő turizmus új célpontjává váltak, fontos gazdasági igény volt egyre több olyan hely megnyitására, mely jótékonyan hatott az elmaradott területek fejlesztésére. Ugyanakkor 1996-ban már megfogalmazódik, hogy a fenntartható fejlődés elvét követve kell a kulturális örökség helyszíneinek számát gyarapítani. A turizmus hatására ugyanis a védetté nyilvánított, és ezzel látogatók tömegét vonzó látványosság elveszítheti védettsége *raison d'être*-jét. A turizmus egyre növekvő igénye és a turista-csalogató intézményektől gazdasági fellendülést váró helyi-regionális vezetés mindenképp a kulturális örökség helyszíneinek gyarapítását várja el. A környezeti károsodások, az örökség-fogalomkör részét képező katasztrófa-elméletek pedig arra figyelmeztetnek, hogy az európai hatóságoknak limitálniuk kell a környezetkárosító turizmust.

Az ökológiai egyensúly fenntartása és az ezzel gyakran ellentétes gazdasági elvárások között feszülő ellentétet eddig nem sikerült feloldani. Ezt bizonyítja, hogy az 1996-os környezetvédő javaslatokat 1998-ban újabb, a turizmust serkentését célzó határozatok követték. A kulturális örökségek látogatásainak elburjánzását enyhítheti új, az Európai Közösség határain kívül fekvő kulturális örökség-helyszínek bevonása. Így érthető, hogy a kelet- és közép-európai régió kulturális örökségének turisztikai felhasználását miért fogalmazza meg már 1992-ben a miniszteri konferencia.

Az európai kulturális örökség meghatározása alapvetően más jellegű örökség-koncepció mentén történik, mint a nemzeti kulturális örökségé, sőt részben épp azzal szemben fogalmazódik meg. A nemzetek feletti elv érvényesítését megkönnyíti, hogy a nyugat-európai nemzetek ugyanannak a kultúrkörnek a tagjai. Ennél részben egyszerűbb, részben összetettebb helyzetben fogalmazódik meg a világörökség meghatározásának kérdése.

Közös örökség vagy a nemzetek versengése: a világörökség

Az UNESCO Általános Konferenciája 1972-ben döntötte el a kulturális és természeti világörökségbe tartozó helyszínek meghatározását és védelmét.¹⁸ A világörökség nemzeti szinten folyó megőrzésének kiegészítésére ekkor határozták el a Világörökség Alap, illetve az 1976-ból működő Kulturális és Természeti Világörökség Védelmének Kormányközi Bizottságának létrehozását. Az első védett helyszíneket 1978-ban határozták meg,

a Bizottság célja pedig eldönteni, hogy a tagországok által javasolt kulturális és természeti örökségek közül melyek bírnak egyetemes jelentőséggel, illetve, hogy a védelemre méltó helyszíneket bejegyezze, védelmüket felügyelje, a veszélyeztetett helyeket meghatározza, továbbá, hogy a Világörökség Alap anyagi forrásainak felhasználását irányítsa. A Bizottság tagjai UNESCO tagállamok, melyeket a „világ különböző kultúrái és régiói egyenlő képviselőinek”¹⁹ elvén választanak meghatározott időre.

A világörökség intézményes meghatározása tehát részben egyszerűbb, mint az európai örökségé, hiszen itt (nemzet)államok képviselői választják ki a Világörökség Konvencióban lefektetett elvek alapján azokat a helyszíneket, melyeket egyetemes jelentőségűnek vélnek. Ennél a folyamatnál nem az a szempont – az európai örökség meghatározásával ellentétben –, hogy a nemzeti identitás-referenciák vetélytársait teremtsék meg a kulturális örökség kitágításával, hanem az, hogy elősegítsék a tagállamok egyetemes szintű önreprezentációját. Mivel a világörökség kanonizálása lényegében megmarad a nemzeti örökség logikájánál, egy világörökségi helyszín kiválasztása és elfogadtatása nemzeti érdekként, illetve nemzeti dicsőséggé jelenik meg. Ebből következik, hogy egy világörökségi helyszín megszavazását komoly lobbyszócska előzi meg, melynek során az államok képviselői megállapodnak a javasolt helyszínek kölcsönös támogatásának módjáról, illetve megpróbálják az épp aktuális bizottsági tagállamok képviselőinek jóindulatát megnyerni. A nemzeti dicsőségen túl természetesen itt is szerepet játszik a világörökséggé nyilvánított helyszínre irányuló turizmusból várt haszon, illetve a Világörökség Alaptól remélt támogatás. Ez utóbbi ugyanakkor egyre kevésbé számottevő, mivel az elmúlt huszonkét évben a kanonizált helyszínek száma több, mint hatvanszorosával nőtt. 2000-ben már 690 világörökségi helyszínt tartottak számon.

Ha valaki 1978-ban az elsőként világörökséggé nyilvánított helyszínek alapján próbálta volna megvonni az emberiség történetének mérlegét, valószínűleg elég meglepő képet kapott volna. Az ekkor felvett tizenegy helyszín öt nemzeti parkot és hat kulturális örökséget foglalt magában, melyeken hat ország²⁰ osztozott. A leginkább reprezentatívnak talált épületegyüttesek ekkor Aachen, Krakkó, Lalibela és Quito, a normaadó kulturális emlékhelyek pedig a Gorée-szigeti rabszolgapiac és a wieliczka-i sóbánya. A nyilvánvaló hiányosságokat természetesen a világörökség listájának későbbi kiegészítéseivel pótolták, ám a helyszínek mai felsoro-

lását vizsgálva mégis megkérdőjeleződik a Konvencióban lefektetett „kulturális és regionális arányosság elve”.

A már említett 690 helyszín²¹ 122 ország területén helyezkedik el, ami átlagosan 5-6 helyszínt feltételez országonként. Ezt az átlagot természetesen nem lehet elvárni, hiszen a tagállamok mérete, története, természeti adottságai jelentősen eltérnek, mégsem értelmetlen talán összehasonlítani a világörökségben gazdag, illetve szegényebb országokat és régiókat. Tíznel több helyszínt tizenhét országnál találunk, melyek közül kilenc európai ország. A legtöbb helyszínnel Spanyolország (36), Olaszország (34), Franciaország (27), Kína (27), Németország (23), India (22), Mexikó (21), Nagy-Britannia és az Egyesült Államok (20-20) rendelkezik. Ez a felsorolás is mutatja a nyugati, s főleg a nyugat-európai kultúrák aránytalanul nagy jelenlétét a világörökségen belül. Míg az európai államok az összes helyszín 45%-val rendelkeznek, addig az amerikai és az ázsiai államok 19-19%-kal, Afrika pedig csak 13%-kal. Az afrikai helyszínek csaknem 40%-a természeti helyszín, míg az összes helyszín tekintetében ez az arány csak 20%-os, így még szembetűnőbb a nem nyugati kultúrák kulturális örökségének alulreprezentáltsága az UNESCO által meghatározott Világörökségben.

Vajon elég-e, ha a nem nyugati országok politikai és gazdasági gyengeségével magyarázzuk a kultúrák közti arányosság elvének csorbulását? Épp régióink, Közép-Európa példája mutatja, hogy egy hátrányosabb helyzetből induló, de a nyugati kulturális örökség-fogalommal megragadható terület milyen sikeresen tud megjelenni a világörökségi elismertségért folytatott versenyben. A nyolc közép-európai ország területén 1989-ben mindössze 19 világörökségi helyszínt tartottak nyilván. Ez a szám ugyanakkor több, mint megnégyszereződött az elmúlt évtized alatt, ami jóval dinamikusabb gyarapodást jelent, mint az összes világörökségi helyszín alig több, mint kétszeres növekedése.²² A közép-európai országok dinamikus növekedése az európai és nyugati dominanciát erősítette a világörökségi helyszínek eloszlásában. Természetesen azzal is magyarázhatjuk e régió sikerét, hogy a posztkommunista rezsimek számára fontos volt a világörökségi versenyben jórészt kihagyott nyolcvanas évek bepótlása. Így lényegében korrekcióról van szó. Érdemes lenne megvizsgálni, hogy ezek a rezsimek mit tartanak reprezentánsnak saját örökségükből, milyen helyszíneket neveznek a világörökség katalógusába. (Mikor nevezik a fővárost, mely ország jelöl népi emléket, stb.) A világörökségi helyszínek kiválasztása, megnevezése és

megőrzése minden bizonnyal szerepet játszik a nemzetépités folyamatában, annak kortárs folyamatait jól reprezentálhatja nemcsak a posztkommunista országokban, hanem a világ bármely táján.

Az európai dominancia egyébként a kilencvenes évek múltával sem csökken. A 2000-ben felvett hatvan helyszín több, mint fele európai, míg az afrikai és ázsiai helyszínek együtt sem érik el az új objektumok egynegyedét. A kultúrák közötti reprezentációs aránytalanság valószínűleg nemcsak a lobbizásra való készséggel/képességgel, illetve az elmúlt évtizedek történetével magyarázható. Míg az európai örökség megkonstruálásánál a közös kulturális hagyomány segít, addig a világörökség egyetemessé tételénél figyelembe kell venni a különböző civilizációknak az örökséghez való viszonyát és az ebből következő fogalmi eltéréseket.

A nyugati értékek adaptálásában élenjáró Japán a világörökség listáján – Kína és India után – a harmadik afro-ázsiai ország, mely tíznél több világörökségi helyszínnel rendelkezik. Igaz, a japán helyszínek száma megegyezik a Japánnál jóval kisebb Svédország vagy Csehország helyszíneinek számával. A tizenegy japán helyszín közül kilenc kulturális és kettő természeti, ami megegyezik az összes világörökségi helyszín belső arányával. Első pillantásra tehát Japán képviselői az ország fejlettségének és súlyának csaknem megfelelő helyet szereztek a világörökségen belül. Érdeemes ugyanakkor megfigyelni, hogy mit tart a japán hagyomány és belső törvényhozás a kulturális örökségről. Japán – UNESCO tagállamként – aláírta a Világörökségi Konvenciót, és ennek megfelelően elkészítette saját nemzeti listáját, melyről időről-időre egy-egy helyszín felkerül a világörökségi helyszínei közé, de belső törvényhozásában – megőrizve saját kulturális hagyományait – nem alkalmazta a Konvenció elveit. Az 1972-es Konvenció lényegében az örökség fogalmának és megóvásának azt a nyugati elvét követi, melyet a francia példánál már megfigyeltünk, azaz az örökség részének tekintett objektum materiális állapotából indul ki, azt kívánja megőrizni.²³ Eszerint az örökség (tárgyi-táji) üzenet a múltból, melyet eredetisége (ez külön szempont a világörökség megállapításánál) tesz megőrzésre méltóvá, illetve arra érdemessé, hogy a nagyközönség számára bemutassák.

Japán belső gyakorlata ezzel szemben az „élő nemzeti kincstár”²⁴ elvét követi az örökséggel kapcsolatban. Az élő nemzeti kincstárba nem tárgyakat vagy területeket választanak, hanem személyeket, akik „az immateriális kulturális javak fenntartójaként”²⁵ hagyományos tudást közvetítenek. E sze-

mély feladata nemcsak e tudás megőrzése, hanem aktualizálása. Példaként a bizeni (Dél-Japán) fazekasok példáját említhetjük. A bizeni fazekasok a 12. század óta állítanak elő különleges, máz nélküli edényeket, melyeket egész Japánban használnak a teaceremónia alkalmával. A fazekas-közösség 1868-ban elvesztette kiváltságait, századunk ötvenes éveire pedig kérdésessé vált, hogy lesz-e egyáltalán folytatója e régi kézműveshagyománynak. Ekkor nevezték meg az „élő nemzeti kincstár” első képviselőjét egy fazekas-család vezetője személyében, aki referenciának számított a bizeni fazekasok között, és haláláig őrizte a címet.²⁶ Mivel az örökség egy személyhez és nem egy materiális entitáshoz (edény, technika, helyszín) kötődik, a megőrzésre méltónak tartott dolog a jelenben él, változása, aktualizálása biztosított.

A japán gyakorlat a tárgyi örökség kezelésében is eltér a Franciaországnál megfigyelttől. Az értékesnek tartott tárgyakat nem állítják állandó közszemlére. Ha egy híres tárgyat mégis bemutatnak, akkor arra általában nem az eredeti helyén kerül sor, és csak adott időpontokban, ünnepszerűen tekinthető meg. Így egyfajta misztikus titkolódzás lengi körül a tárgyi örökség tagjait, melyek nem arra hivatottak, hogy a múltat a maga (megkonstruált) linearitásában szemléltessék, nem történeti tanúságot kell közvetíteniük. A japán örökség-felfogás két legfontosabb eleme tehát az aktualizálás és a tárgyak elkülönítése és vissza-visszatérő (nem folyamatos) bemutatása.

A nyugati értékrendet követő Konvenció örökség-felfogásával nem ragadható meg olyan civilizációk kulturális öröksége, melyek a nyugatitól eltérő időfelfogás szerint élnek. A globalizáció és az UNESCO-elvárások uniformizáló hatására természetesen olyan országok is feliratkoznak a közös listára, amelyekben hagyományosan nem a lineáris időfelfogás, a (nyugati szempontú) történetiség és az eredetiség diktátuma a meghatározó. Ám ez nem jelenti a kultúrák közötti különbségek feloldását. Ezért összetettebb a világörökség meghatározása – a látszólagos intézményes könnyebbség ellenére is – az európai kulturális örökség kialakításánál.

A Konvenció nyugati elvének követése egyrészt a már a világörökségen belül megfigyelt kultúrák közötti aránytalanságokhoz vezet, másrészt eleve kizárja immateriális kulturális örökségek egyetemes szintre emelését. Így egyelőre kudarca van ítélve az afrikai vagy ausztráliai őslakók szent helyeinek, virtuális diplomáinak, kulturális tájainak felvétele a világörökségbe, hiszen azokat „csak” immateriális, emlékezeti dolgok jelölik ki. Pedig az ér-

dekelt országok épp ezekkel kívánják kiküszöbölni az aránytalanságokat, illetve feladni a természeti rezervátum rájuk szabott szerepét.

A világörökség meghatározása a nyugati civilizáció alapvető problémáira világít rá. Az igen dinamikusan gyarapodó világörökségi helyszíneket egyre kevésbé tudja finanszírozni a Világörökség Alap, a Bizottság ugyanakkor saját tehetetlenségénél fogva egyre több helyszínt nyilvánít védetté, hiszen az egy országra jutó helyszínek száma nincs korlátozva. Mind a nemzeti alapú kanonizálás, mind a nyugati idő- és örökségfelfogáson alapuló elv kifulladásban van, ez utóbbival ugyanis nem értelmezhető, és főleg nem kezelhető az immateriális örökség. A nemzeti alapú jelölést felválthatja az – európai örökség meghatározásánál alkalmazott – nemzetek feletti emlékhelyek előtérbe helyezése (kereskedelmi- vagy zarándokutak, migrációs emlékhelyek, diaszpórák, kultúrák találkozásainak emlékei, stb.), melyeket több állam együttes támogatásával lehet jelölni. Ez az intézményi változtatás ugyanakkor csak tűzoltást jelent. Kérdés marad, hogy a lineáris időfelfogásban élő modern nyugati civilizáció, mely épp a (történeti) kulturális örökség minuciózus osztályozásával próbálja értelmezni a múltat és késleltetni a jövőt²⁷, hogyan oldja meg az immateriális örökség kérdését, mellyel óhatatlanul szembesülnie kell.

A bizeni fazekasok sorsa egyébként azt bizonyítja, hogy a japán példa megfontolásra érdemes. Az 1956-ban néhány családot jelentő közösség ma több, mint 400 tagot számlál, akik országos hírre tettek szert, és jól megélik termékeik eladásából. Az örökség sikeres aktualizálásának egyik feltétele a helyi hagyomány alkalmazása.

A különbözőség dicsérete: a helyi kulturális örökség

Magyarország egyik első²⁸ hivatalos hozzájárulása a világörökséghez Hollókő falu „hagyományos épületegyüttese, mely [...] élő tanúja a 20. századi mezőgazdasági forradalmat megelőző falusi életformának”²⁹. A világörökségi helyszínné való nyilvánítás elérte a hozzá fűzött reményeket, a falu Magyarország egyik legnépszerűbb turisztikai látványosságává vált, biztos megélhetést biztosítva a helyieknek. Emellett a magyar népi kultúra és népművészet hagyományait is megismerteti az idelátogató turistákkal. A választást az örökséggel foglalkozó szakemberek is üdvözölték, mivel a főleg városi és egyházi épületeket kanonizáló nyugati országokban alig találunk védett

falvakat.³⁰ Közép-Európában például Hollókő mellett az egyetlen falusi épületegyüttes, mely a tradicionális gazdálkodást és életformát hivatott bemutatni, a szlovákiai Vlkolínec.

A hollókői életben jelentős változást eredményezett a világörökségi helyszínnek járó figyelem, és az ezzel járó turizmus. Igaz, 1998-ban csak 870 vendég éjszakázott Hollókőn a helyi statisztikák szerint³¹, az egy napos kiránduláson résztvevő turisták száma azonban tízezrekben mérhető. A turisták, és főleg a turisztikai szakemberek jórészt csalódtak, mivel a falu infrastruktúrája nem készült fel ekkora tömeg fogadására, a kívánt fejlesztés (üdülő központ, konferencia központ, mini-golf pálya, stb.) pedig ellenkezik a hely eredetiségének megőrzését célzó elvekkel és kötelezettségekkel. A tömeges turizmusból eredő hollókői problémákat a világörökségi kulturális helyszíneket felügyelő bizottság (ICOMOS) is rendszeresen említi jelentéseiben.³² Úgy tűnik tehát, hogy Hollókőt is elérí a Franciaországból indult, és számos nyugati országban meghonosodott *écomusée*-k sorsa, azaz a kezdeti „népnevelői tartalom egyre gyengébbé és fecsegőbbé válik, mialatt átadja helyét a komoly közgazdászok utilitarista elveinek”³³. Az *écomusée*-k olyan szabadtéri épületegyüttesek voltak, melyek célját a hatvanas évek Franciaországában a letűnt életformák és termelési módszerek helyszínen való gyakorlati megismertetése képezte. Ezen helyszínek közül több a mai napig létezik, de a francia szakemberek és döntéshozók szomorúan konstatálták, hogy turistalátványossággá váltak, ahol a látogatók, legyenek bár honfitársak, éppúgy idegenként és turistaként viselkednek, mint például a korfui tengerparton. Az *écomusée*-ket nyilvánvaló népnevelői szándék hozta létre, mely igen hasonlít ahhoz a III. Köztársaságban megfigyelhető központi akarathoz, mely a „kishazához” (*petite patrie*) fűződő szeretet felhevítésén keresztül kívánta erősíteni – főleg a fiatal – állampolgárok ragaszkodását a „nagy Hazához” (*grande patrie*). Ebben a képletben „az ünnepektől kishaza valójában a nagy Haza kicsinyített mása, Franciaország kvintesszenciája”³⁴.

Hollókő vagy Vlkolínec a világörökségi leírás alapján a kárpát-medencei, a prospektusok alapján a hagyományos magyar, illetve szlovák népi építészetet, népi kultúrát, termelési módot, életformát őrzi meg, mutatja be. A tömegessé váló turizmus hatására azonban épp ezek mennek át jelentésmódosuláson, míg a népviselet munkaruhává, az ünnep és a családi esemény turistalátványossággá, a falu pedig múzeummá, vagy inkább turisztikai célállomássá válik, ahova a helyi lakos dolgozni jár. A világörökségésítés

folyamata során tehát épp az a kulturális érték kerülhet veszélybe, amit meg kívánnak őrizni.

A bizeni és a hollóközi vagy francia példák összehasonlítása két szempontra hívja fel a figyelmünket. 1. Az immateriális örökséggel is számoló, azt alkalmazó felfogást követve nemcsak a helyi közösség anyagi prosperitását lehet biztosítani – ezt a turisztikai ipar kihasználásával a nyugati felfogás alapján is el lehet érni –, hanem a megőrizni kívánt hagyomány (értsd örökleti rend, kézműipari technika, művelési mód, stb.) fennmaradását is. 2. Az *örökségesítésnek* az adott közösségre gyakorolt hatása attól függ, hogy milyen mértékben tud, illetve akar együttműködni a központi és a helyi döntéshozás. Ha az együttműködés során a helyi szint a központi akarat végrehajtójaként, illetve a központban választott elvek megjelenítőjeként jelenik meg, az olyan kiábránduláshoz vezethet, mint amit az *écomusée*-k esetében láttunk. A helyi örökség tehát nem jelenti feltétlenül a központi szinteken megfogalmazott örökség-koncepció redukált változatát.

Összegzés

A kulturális örökség fogalma tehát elemzési szintenként eltér. Kérdés marad, hogy miként lehet e különböző értelmezéseket összekapcsolni, hisz gyakran ugyanazokról az objektumokról van szó. A nemzeti örökség elvben magában foglalja a nemzet-testhez tartozó helyi örökségeket, ám el kell dönteni, hogy egy objektum mi alapján válik arra érdemessé, hogy ez a nagyobb közösség is magáénak vallja. Sőt akár európai, vagy világörökségé tegye. Az örökséggé nyilvánítás döntéshozói mechanizmusából következik, hogy még mindig a nemzeti szint a meghatározó a kulturális örökségek leltárba vételénél. A helyi örökség elismerése és finanszírozása jórészt innen származik, és a világörökség központjában is (nemzet)államok képviselői döntenek, illetve nemzetek jelölnek megóvásra érdemes értékeket. Ezzel a logikával ellentétes az egyesülő Európa intézményeiben megfigyelt örökség-stratégia, mely a nemzetektől független hálózatokat, kapcsolatokat, szerveződéseket kívánja megőrizni. Ezt a célt a helyi-regionális erővel szövetkezve kívánják elérni, feltételezve, hogy a helyi szint szeretne kikerülni a központ gyámkodása alól. A nemzeti szinten megfogalmazott norma elvetése ugyanakkor könnyen együttjárhat egy brüsszeli norma elfogadtatásával, mely nem feltétlenül szolgálja a helyi közösség érdekeit.

Az örökség meghatározása tehát egyszerre jelent új lehetőségeket és veszélyeket. Mivel bárkinek lehet öröksége, az egyéni érdekek közösségi üggyé válhatnak, melyek megvédésére széles tömegeket lehet mobilizálni. A választott örökség bemutatása és legitimizálása során pedig a morális és gazdasági érdekek összekapcsolhatók. A megőrzés ugyanakkor felveti a szakember problémáját, mellyel már az emlékezet kérdésénél is találkozunk. Mivel az örökség interdiszciplináris, vagy talán szupradiszciplináris jelenség, egyelőre kevés az a szakember, aki kontrollt tudna gyakorolni a megőrzés gyakorlata felett. Várható, hogy a társadalomtudósok és a bölcsészek egy része örökség-szakértővé fog válni, és ezzel új diszciplína fog kialakulni, vagy számos diszciplínán (levéltáran, könyvtáran, muzikológia, művészettörténet, régészet, néprajz, stb.) belül kialakul egy örökséggel foglalkozó aldiszciplína, és ezzel további szakosodás indul meg a társadalomtudományokon belül.

A nyugati örökség-fogalom alkalmazhatóságának mércéje az lesz, hogy az adott közösség mennyire tudja az immateriális örökséget védelmébe vonni, illetve mennyire tud ellenállni a nemzetépítés során sokáig normának tekintett uniformizálásnak. E kérdés elvi síkon úgy is megfogalmazható, hogy a nyugati ember (tehát a közép-európai is) mennyiben lesz hajlandó „okítóból elsajátítóvá”³⁵ válni, azaz más kultúráktól is tanulni, illetve a helyi közösségek önrendelkezését elfogadni és biztosítani.

JEGYZETEK

- ¹ A Kulturális Örökség Igazgatóságát ugyanakkor már az 1998-as választások előtt létrehozták.
- ² Tudomásom szerint az első ilyen témájú konferenciát a Collegium Budapest és a Central European University szervezte Magyarországon 2000 januárjában (*Humanities and the Concept of National Heritage*). Ezt követte a Teleki László Intézet Közép-Európai Tanulmányok Központjában szervezett április végi kerekasztal az *Örökség és az Idő* témájában.
- ³ Egy tanulmány keretei nem teszik lehetővé, hogy részletesen bemutassam a fogalom történetét, melyről vaskos tanulmánykötetek láttak napvilágot az elmúlt évtizedekben. Lásd többek között: Jeudy, Henri Pierre (szerk.), *Patrimoine en folie*, Paris, Éd. de la MSH, 1990, Fabre, Daniel (szerk.), *L'Europe entre cultures et nations*, Paris, Éd. de la MSH, 1996, Nora, Pierre (szerk.), *Les lieux de mémoire*, Le patrimoine, vol. 1, Paris, Gallimard, 1997, pp. 1433-1643., Le Goff, Jacques (szerk.), *Patrimoine et passions identitaires*, Paris, Fayard, 1998.

- ⁴ Babelon, Jean-Pierre, Chastel, André, La notion du patrimoine, *Revue de l'art*, 1980, n° 49, pp. 5-32. Továbbá 2. jegyzetpont.
- ⁵ Marosi Ernő: Műemlékvédelem – az örökség hagyományozása, Bardoly I.–Haris A. (szerk.), *A magyar műemlékvédelem korszakai*, Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1996, pp. 9-20.
- ⁶ Poulot, Dominique, *Musée, nation, patrimoine, 1789-1815*, Paris, Gallimard, 1997, p. 87.
- ⁷ Nora, Pierre (szerk.), *Les lieux de mémoire*, vol. 1, Paris, Gallimard, 1997, p. 1391.
- ⁸ Leniaud, Jean-Michel, *L'Utopie française. Essai sur le patrimoine*, Paris, Menges, 1992, p.157.
- ⁹ A kérdés nagyszerű összefoglalását Krzysztof Pomian végzi el tanulmányaiban. Pomian, K., Nation et patrimoine, in Fabre, Daniel (szerk.), *L'Europe entre cultures et nations*, Paris, Éd. de la MSH, 1996, pp. 85-95., Pomian, K., Musée et patrimoine, in Jeudy, Henri Pierre (szerk.), *Patrimoine en folie*, Paris, Éd. de la MSH, 1990, pp. 177-198.
- ¹⁰ Poulot, Dominique, *Musée, nation, patrimoine, 1789-1815*, Paris, Gallimard, 1997, p. 387-389.
- ¹¹ Pomian, K., Nation et patrimoine ..., p. 89.
- ¹² Az emlékezés jelenlegi kultuszát Tzvetan Todorov három okkal magyarázza: 1) a globalizációt kísérő uniformizálódás során erejüket veszítik a régi identitások, így ezeket újra kell értelmezni, valamint új csoportok keresik történeti legitimitásukat; 2) a múlttal való foglalkozás lehetővé teszi a múlttól való elfordulást és egyfajta nosztalgiát; 3) háttérbe került hajdani hősök/szemtanúk újra elismerést és figyelmet kérnek. Todorov, Tzvetan, Az emlékezet csapdái, *Világosság*, XXXVII, 1996, 10, pp. 28-53.
- ¹³ Niedermüller Péter, A nacionalizmus kulturális logikája a poszt szocializmusban, *Századvég*, 2000, tavasz, pp. 91-109.
- ¹⁴ Niedermüller Péter, A nacionalizmus ..., p. 105.
- ¹⁵ Niedermüller Péter, A nacionalizmus ..., p. 105
- ¹⁶ *Compendium of basic texts of the Council of Europe in the field of cultural heritage*, Strasbourg, 1998, p. 9. (kiemelés tőlem).
- ¹⁷ Eddig három ilyen konferenciát tartottak. 1969-ben Brüsszelben, 1985-ben Granadában és 1992-ben Vallettában. Az 1992-es konferenciának egyik fő témája a kelet- és közép-európai államok kulturális örökség-szakembereivel való kapcsolat módozatainak kidolgozása volt.
- ¹⁸ *Convention concerning the protection of the world cultural heritage and natural heritage*, UNESCO, 1972, *Orientations devant guider la mise en oeuvre de la Convention du patrimoine mondial*, UNESCO, Centre du Patrimoine mondial, 1999 mars.
- ¹⁹ *Convention concerning the protection of the world cultural heritage and natural heritage*, UNESCO, 1972, III. Article 8.2., p. 3.
- ²⁰ Ecuador (2 helyszínen), Etiópia (2 helyszínen), Kanada (1 helyszínen), Lengyelország (2 helyszínen), NSZK (2 helyszínen), USA (2 helyszínen).
- ²¹ A 690 helyszínen közül 529 kulturális, 138 természeti és 23 ún. vegyes (kulturális és természeti) helyszínen.

²² A közép-európai országok világörökségi helyszínei a következő táblázat foglalja össze típusuk szerint:

ország	világörökségi helyszín	kulturális	természeti	ebből közös (mely országgal)	táj	elismerés éve
Csehország	11	10	0	0	1	1992-2000
Lengyelország	9	7	1	1 (Belorusszia)	1	1978-1999
Bulgária	9	7	2	0	0	1979-1985
Románia	7	6	1	0	0	1991-1999
Horvátország	6	5	1	0	0	1979-2000
Magyarország	6	4	2	1 (Szlovákia)	0	1987-2000
Szlovákia	5	4	1	1 (Magyarország)	0	1993-2000
Szlovénia	1	0	1	0	0	1988

²³ *Orientations devant guider la mise en oeuvre de la Convention du patrimoine mondial*, UNESCO, Centre du Patrimoine mondial, 1999 mars, pp. 6-12.

²⁴ A Japánra vonatkozó példákat Masahiro cikke alapján állítottam össze. Lásd. Ogino, Masahiro, La logique d'actualisation. Le patrimoine et le Japon, *Ethnologie française*, XXV, 1995, pp. 57-63.

²⁵ Ogino, Masahiro, La logique d'actualisation.... p. 57.

²⁶ A japán példa jobban hasonlít a népművészet (ifjú) mestere cím adományozásának gyakorlatához, mint a világörökségi helyszínek kanonizálásához. A különbség az, hogy az „élő kulturális kincstár” cím egy adott hagyományhoz (pl. bizeni fazekasság) kapcsolódik, egyszerre csak egy személy birtokolhatja, általában haláláig. Ha nem találunk arra méltó követőt, akkor a cím akár évekig is betöltetlen marad.

²⁷ Erre vonatkozóan lásd François Hartog cikkét ebben a Regio számban.

²⁸ A másik a budapesti Duna-parti panoráma volt az itt található épületekkel együtt.

²⁹ *Br/ves descriptions des sites sur la Liste du patrimoine mondial*, UNESCO, 1999 január, p.21.

³⁰ Cleere, Henry, The uneasy bedfellows: universality and cultural heritage, *World Archeological Congress, Intercongress: The destruction and preservation of cultural property*, Brac-sziget, Horvátország, 1998. május 3-7, előadás.

³¹ Rátz Tamara-Puczkó László, A world heritage industry? Tourism at Hungarian World Heritage Sites, *Cross Gazes at the Heritage Concept Worldwide at the End of the 20th Century symposium*, 1999. október 7-9, Laboratoire „Espace et Culture” CNRS, Paris IV- Sorbonne.

³² A jelentések a következő web-oldalon érhetők el: http://www.international.icomos.org/e_towns.htm.

³³ Leniaud, Jean-Michel, *L'Utopie française...*, p.157.

³⁴ Thiesse, Anne-Marie, *Petite et grande patrie*, in Le Goff, Jacques (dir.), *Patrimoine et passions identitaires*, Fayard-Éds du patrimoine, 1998, p. 85.

³⁵ Itt Wolf Lepenies kifejezését használom. Lásd Lepenies, Wolf, Önkritikus modernség, *Regio*, 1996/4, p.14.

GÁBOR SONKOLY

Levels of Defining the Notion Heritage

The study shows that the principle of cultural heritage appeared as appropriate to represent identities from the smallest communities to the largest ones. However, the uses of this notion are different on the local, regional, continental and international levels.

In the French case, cultural heritage became active in political-academic discourses when the principles, destined to keep the nation together, lost their credit. The logic of European heritage evokes patterns of social organization different from those of the nation state. The countries in Eastern and Central Europe – including Hungary – tend to codify cultural heritage according to the expectations of the European Community, but that does not necessarily mean an actual reception of Western experiences. The countries involved in world heritage try to represent themselves by their own sites, thus remaining close to the national heritage logic. A disproportion, favourable to the Central European region, recently took shape in the geographical distribution of world heritage sites.

Western cultures have difficulties in estimating heritages with different values (especially with a dissimilar time concept), so they cannot raise them on a universal level. The Western notion of heritage should only be adapted successfully if it protected immaterial heritage as well, and resisted to the temptations of uniformity, known from the history of nation state building.